

4. HISTORIA WSI I MAJĄTKÓW ZIEMSKICH.

W obecnym stanie badań o średniowiecznych dziejach Będkowic niewiele wiadomo. Wieś była po raz pierwszy wymieniana w 1209 r., w dokumencie księcia śląskiego Henryka I Brodatego wystawionym dla opactwa augustianów na Piasku we Wrocławiu, określającym przebieg granicy rozdzielającej książęce a klasztorne posiadłości w rejonie Ślęzy.¹ Opis granicy rozpoczęła lipa rosnąca między augustiańskimi Strzegomianami a należącymi do księcia Będkowicami (*inter Bendcouice villam nostram et Stregomene villam dictorum fratrum*) i zdaniem niektórych badaczy pierwotnie tam stał cylindryczny kamień z wrytym ukośnym krzyżem, ustawiony w końcu XIX w. przy wejściu do dworu (obecnie w Muzeum Ślązańskim w Sobótce).²

Do końca XIII w. Będkowice wchodziły, wraz z Sobótką (posiadłością wrocławskich augustianów) i książęcym zamkiem na Ślęzy, w skład księstwa wrocławskiego. W 1296 r. książę wrocławski Henryk V Gruby zmuszony był przekazać rejon Ślęzy swemu bratu Bolkowi I, księciu świdnickiemu.³ Po śmierci Bolka w 1301 r. jego ziemie uzyskali, a później podzielili, trzej synowie: Bernard świdnicki, Henrykowi I jaworski i Bolko II ziębicki. Dobra ślęzańskie przypadły temu ostatniemu: Bolko był wzmiankowany w dokumencie przekazania w zastaw Bernardowi Kątów Wr., Sobótki ze Ślężą i okręgiem administracyjnym (*Zcobothen den berg und weychbilde*) oraz Paczkowa. Także w 1336 r. składając hołd lenny królowi czeskiemu Janowi Luksemburskiemu występował m.in. jako pan tych. Bodźcem takim mogła być kariera urzędnicza lub pełnienie wysokich funkcji we władzach samorządu stanowego, ale brak na ten temat przekazów.⁴

¹ Dokument cytowany w: SUB I, nr 342 (s. 266-269); omawiany w: CDS VII/1, nr 133 (regist; wzmiankę o Będkowicach pominięto); M. TREBLIN 1908, s. 34, przyp. 9; W. KORTA 1988, s. 225.

² Kamień wznosił się w rejonie grodziska, na północny-zachód od Będkowic; prawdopodobnie stanął tam dopiero pod koniec XV w. (zob. W. KORTA 1988, s. 228, przyp. 91); ok. 1900 r. ustawiono go przy moście prowadzącym do dworu (K. DEGEN 1965, s. 27), po 1945 r. przeniesiono do Sobótki (R. CHANAS 1985, s. 42).

³ H. BORAS 1974, s. 167.

terytoriów.⁴ Spadkobierca i syn Bolka II ziębickiego, książę Mikołaj, sprzedał w 1343 r. Sobótkę ze Ślężą synowi Bernarda – Bolkowi II Małemu, księciu świdnickiemu (od 1364 r. też jaworskiemu).⁴ Od tego czasu Sobótka, stanowiąca ośrodek okręgu administracyjnego (weichbildu) pozostawała w granicach księstwa świdnicko-jaworskiego.⁴ Najpóźniej od połowy XVI w. położone na peryferiach księstwa Będkowice znajdowały się w granicach okręgu świdnickiego (późniejszego powiatu).⁴

W bliżej nieokreślonym czasie Będkowice przeszły w ręce prywatne. Nastąpiło to najwcześniej w końcu XIV w., gdyż landbuch księstwa świdnicko-jaworskiego z lat 1385-95 (w którym zapisywano wszelkie transakcje dobrami ziemskimi) ani razu nie odnotowuje tej miejscowości.⁴ Pierwsze wzmianki na ten temat przynosi F. A. Zimmermann odnotowując (bez podania źródła) pod datą 1413 Petera Gellhorn, a dla roku 1545 Nikolausa Gellhorn⁴ – przedstawicieli starego śląskiego rodu rycerskiego, posiadającego od późnego średniowiecza dobra ziemskie w księstwach świdnickim i brzeskim.⁴

Wspomniany wyżej Nikolaus (Nickel) von Gellhorn to postać kluczowa dla dziejów dworu będkowickiego – wznosił on istniejącą do dziś murowaną budowlę, o czym zaświadcza inskrypcja portalowa z datą 1546. W 1549 r. został odnotowany jako *Nickel Gellhorn zu Pangwitz* („z Będkowic”) w związku z zakupem łąki położonej przy granicy Sobótki i Rogowa Sobóckiego.⁴ Dzierżył Będkowice jeszcze rok później: wedle cesarskiego wykazu służb wojskowych księstwa świdnicko-jaworskiego z

Po połowie XVI w. w Będkowicach istniały już co najmniej dwa majątki ziemskie. Zimmermann odnotował pod datą 1568 Sigmunda v. Gellhorn (potomka i spadkobiercę dóbr Nickela ?) oraz Heinricha v. Logau.⁵

W dwóch ostatnich dekadach stulecia dobra ziemskie były w rękach Oswalda von der Hayde *zu Bankwitz* (tj. mającego tu siedzibę; wg wzmianki z 1589 r.)⁶ oraz Dietricha von Zedlitz, który w 1584 r. przejął majątek należący wcześniej do Heinricha von Logau poprzez ożenek z wdową Jadwigą von Tschetsch.⁷

Oswald von der Hayde był odnotowywany jeszcze w 1603 r.: 23 maja przekazał majątek będkowicki w zastaw Melchiorowi Starszemu v. Schweinichen *und Jegendorf* (rodem z Myślinowa k. Jawora) i Bernhardowi v. Zettritz (Czettritz) *zu Girlachsdorf* (z Gniewkowa k. Bolkowa) w zamian za pożyczkę 1122 talarów; 10 września ponownie dał w zastaw posiadłość szwagrowi Hansowi Tschikowskiemu i swej siostrze w zamian za 2650 talarów, z czego kwotą 1120 talarów miano pokryć zobowiązania Bernharda v. Zettritz i jego wierzycieli wobec Wenzela Borschnitz *zum Praus* (z Prus k. Strzelina).⁸

Wg ustaleń biografy rodu Zedlitzów Dietrich v. Zedlitz pisał się „z Będkowic” (auf Bankwitz) i posiadał tutejsze dobra chyba aż do śmierci w 1614 r.⁹

Brak przesłanek pozwalających powiązać wspomnianych właścicieli z istniejącym dworem. Sądząc z faktu rezydowania we wsi, a nie tylko posiadania majątku, posiadaczem dworu mógł być Oswald von der Hayde.¹⁰

Obraz stosunków własnościowych komplikują nie w pełni potwierdzone dane Zimmermanna, który pod datą 1594 wymienił Oswalda von der Hayde oraz Sebald von Gellhorn.¹¹ Czy ów Sebald był posiadaczem jakiegoś trzeciego majątku czy może właścicielem zastawnym dóbr von der Haydów pozostaje niewyjaśnione. Z pewnością brak podstaw, aby zakładać, że właśnie on zamieszkiwał w dworze jako spadkobierca Nickela. Gellhornowie dzierżyli w tym czasie szereg okolicznych majątków (Przezdrowice, Kryszałowice, część Rogowa Sobóckiego).

Zimmermann wymienia pod datą 1619 już tylko jednego właściciela – Dietricha von Seidlitz (być może skupił w swych rękach całą wieś ?).¹² Związek tego szlachcica z Będkowicami potwierdzają źródła: ok. 1655 r. Dietrich von Seidlitz *auf*

1550 r. był zobowiązany do powinności wojskowych z racji posiadania majątku na prawie rycerskim (*Nickel gelhorn zu Bankwitz dienet vom demselben seines guette*) w wymiarze „połowy żołnierza konnego i połowy pieszego”.⁴ Użyte w dokumencie obrachunkowe sformułowanie wskazuje na wielkość majątku (wielkość świadczeń była proporcjonalna do posiadanych dóbr ziemskich); na tle rozdrobnionej w tym okresie rycerskiej własności ziemskiej księstwa majątek Nickela jawi się jako przeciętny – mniejszy od majątków jednowioskowych (dobra Seidlitzów w Śmiałowicach czy Marcinowicach), ale nieco większy od własności półwioskowych (np. dobra członków rodu Reichau w Maniowie Małym, Nimptschów w Gogołowie). Można założyć, że do Nickela Gelhorna należały całe Będkowice – folwark z gruntami i poddani uiszczający czynsz gruntowy i dostarczający innych świadczeń. Stan posiadania odzwierciedla być może spis gruntów chłopskich z 1576 r. podając dla Będkowic 8 kmieci i 6,5 łanów ziemi (1 łan = ok. 18 ha).⁴ Nie wiadomo jakie pobudki skłoniły Nickela, dysponującego co najwyżej przeciętnymi dochodami z majątku, do wystawienia okazałej murowanej siedziby obronnej.⁴ Wykazy i ustalenia, które publikuje G. CROON 1912 świadczą, że z pewnością nie pełnił funkcji urzędniczych w księstwie świdnicko-jaworskim.

⁵ K. A. ZIMMERMANN 1785, s. 409.

⁶ R.CZETT., nr Q, 32 (s. 383).

⁷ R. v. ZEDLITZ 1938, tabl. 8, poz. 2.

⁸ R.CZETT., nr P, 35a, 35b (s. 340).

⁹ R. v. ZEDLITZ 1938, tabl. 8, poz. 2.

¹⁰ O rezydowaniu świadczy zapis „zu Bankwitz”; sformułowanie „auf Bankwitz” ma charakter bardziej ogólny informując o posiadaniu majątku.

¹¹ K. A. ZIMMERMANN 1785, s. 409-410.

¹² K. A. ZIMMERMANN 1785, s. 409.

Bankwitz und Schmitzdorf (na Będkowicach i Kowalskich k. Niemczy) występował jako opiekun prawny swego siostrzeńca, 14-letniego Hansa Albrechta von Czettritz und Neuhaus z Poniatowa (nm. Seitendorf; ob. część Wałbrzycha).¹³ Po śmierci wuja ów Hans Albrecht odziedziczył wraz z siostrą Hedwigą Elisabeth Będkowie, zaś w 1669 r. zawarł ze szwagrem, Davidem Heinrichem v. Zedlitz z Czerńcyc (nm. Kapsdorf), układ w sprawie zrzeczenia się tego majątku. Porozumienie doszło do skutku w 1671 r.¹⁴

W 1638 r. zostało wydane rozporządzenie dotyczące mieszkańców Będkowic; dokument ten (znany z dwukrotnej publikacji) nie wnosi jednak nic do dziejów majątku.¹⁵

Od 1671 r. przez prawie 180 lat wieś była własnością członków rodu von Zedlitz stanowiąc gniazdo jednej z gałęzi rodu. Jej pierwszy przedstawiciel, wspomniany wyżej David Heinrich von Zedlitz und Leipe (ur. 1634, zm. 1708), prócz Będkowic – gdzie rezydował i zmarł – posiadał też Kryszałowice (odziedziczone po ojcu Lorenzu z Czerńcyc, zm 1667 r.).¹⁶ Jego przeprowadzka do Będkowic musiała nastąpić najwcześniej w latach 80. XVII w., gdyż jeszcze w 1681 r. majątek został przekazany w zastaw wdowie Alexandrinie Techenau (z domu von Poser) za kwotę 2000 talarów.¹⁷

W będkowickim dworze rezydował również syn i spadkobierca Davida Heinricha – Hans Albrecht (ur. w Będkowicach w 1674 r., zm. tamże w 1737 r.), ożeniony (1714 r.) z Ursulą Julianą v. Senitz (ur. 1692, zm. w Będkowicach 1730 r.). W jego posiadaniu były majątki ziemskie: *Neudorf* (Nowice k. Jaworzyny Śl. lub Nowa Wieś k. Kątów Wr.), Krasków (nm. Kratzkau) i Gołaszycy (nm. Golitsch) k. Świdnicy oraz Będkowie.¹⁸ To właśnie jemu można przypisać pierwszą barokową modernizację dworu będkowickiego.

Szczególnego awansu społecznego i majątkowego dostąpił David Siegmund, jedyny syn Hansa Albrechta (jedno z czworga dzieci). Urodził się w Będkowicach w 1718 r. W czasie tzw. pierwszej wojny śląskiej (1740-41) musiał być stronnikiem króla Prus Fryderyka II i zasłużyć się w działaniach na jego rzecz skoro w 1741 r. z nadania tego władcy został wyniesiony do stanu hrabiowskiego (*Grafenstand*) uzyskując tytuł hrabiego, a później uzyskał godność królewskiego podkomorzego. David Siegmund odziedziczył wszystkie posiadłości ojca i powiększył je o majątek w Pankowie (nm. Penkendorf; k. Świdnicy). Swą rezydencją uczynił Krasków, gdzie w 1746 ukończył przebudowę starej rezydencji na wspaniałą barokowy pałac.¹⁹ Z tą chwilą dwór będkowicki przestał być siedzibą stale zamieszkiwaną przez właścicieli.

Po śmierci Davida Siegmunda w 1760 r. w Kraskowie, posiadłości musiały być początkowo pod zarządem opiekunów prawnych małoletnich dzieci (w chwili zgonu ojca najstarsze miało 14 lat, najmłodsze 2 miesiące) lub pod zarządem wdowy – Heleny Elisabeth baronówny v. Hocke (ur. 1720, zm. 1799; rodem z Raszowej k. Lubina), która w 1770 r. dokupiła majątki Mirosławiczki (nm. Rosenthal) i Mirosławice

¹³ H. v. CZETTRITZ 1906, s. 520.

¹⁴ H. v. CZETTRITZ 1906, s. 518, 521; R.CZETT., nr P, 74 (s. 353)..

¹⁵ Dokument publikowany w zbeletryzowanym opracowaniu: F. GESCHWENDT 1924, s. 86-88, powtórzonym w: H. DRECHSLER / F. GESCHWENDT 1926, S. 24-28.

¹⁶ R. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 2. Hedwiga Margaretha, żona Davida Heinricha zmarła w Będkowicach w 1704 r.; R. v. CZETTRITZ 1906, s. 518.

¹⁷ R.CZETT., nr P, 75a (s. 354).

¹⁸ R. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 12.

¹⁹ Zob. J. JEŻEWSKA 1968. David Siegmund pisał się jako „pan na Kraskowie, Gołaszycach, Będkowicach” itd.; R. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 15.

(nm. Mörschelwitz) k. Sobótki, zaś w 1773 odziedziczyła po swej ciotce dobra w Czerńcu (nm. Schwarzau) i Kłopotowie (nm. Klaptau) k. Lubina.

W wyniku podziałów spadkowych starszy syn Davida Siegmunda, Hans Siegmund (ur. 1746, zm. 1777) odziedziczył Krasków, Gołaszyce, Panków, zaś młodszy – Gottlob Siegmund (ur. 1760 r. w Charlottenbrunn) – Mirosławiczki, Mirosławice, Będkowice, Krysztalowice i Olbrachtowice (nm. Albrechtsdorf). Czerniec przypadł zapewne jednej z ich sióstr Johannie Eleonorze (tam w 1775 r. zawarła ślub i zmarła w 1785 r.).²⁰

Hrabia Gottlob Siegmund von Zedlitz und Leipe, podkomorzy na pruskim dworze królewskim, dwukrotnie żonaty (w 1786 r. z Marianną Elisabeth v. Tschammer, zm. 1787 r. po porodzie; w 1791 r. z Caroliną Augustą hrabianką vom Loss, córką ministra finansów Saksonii), dysponował obszernymi dobrami ziemskimi. Prócz majątków odziedziczonych posiadał również od 1787 r. Piotrowice (nm. Gross Peterwitz, k. Kąków Wr.; wiano pierwszej żony), 1795 Skorogoszcz (nm. Schurgast) i 1803 Skarbiszów (nm. Karbischau) k. Lewina Brzeskiego, w latach 1789-95 tzw. wolne państwo stanowe Cieszków (nm. Standesherrschaft Freyhan; k. Milicza). Rezydował zapewne w Mirosławiczkach, gdzie w latach 1801-11 wznosił klasycystyczny pałac.²¹ Okresowo mógł zamieszkiwać barokową rezydencję w Olbrachtowicach – zmarł tam w 1812 r.²²

W 1785 r., za czasów Gottloba Siegmunda, w Będkowicach istniał folwark, młyn wodny oraz 22 gospodarstw zagrodniczych i 12 chałupniczych (łącznie 217 mieszkańców).²³ Być może dwór był w tym czasie zamieszkiwany przez matkę Gottloba stanowiąc jej wdowią siedzibę po przekazaniu dóbr synowi, co nastąpiło zapewne z chwilą osiągnięcia przez niego pełnoletności (21. roku życia), a więc w roku 1781. Zauważmy, że taką datę wyryto w zamurowanych wnękach okiennych jednej z izb dworu i może ona określać czas późnobarokowej modernizacji. Przesłanką sugerującą rezydowanie wdowy w Będkowicach może być jej pochówek w kościele w pobliskich Księginicach (1799 r.).²⁴

Ostatnim posiadaczem Będkowic z rodu von Zedlitz był syn Gottloba Siegmunda – Karl Adolf Siegmund na Mirosławiczkach, Będkowicach, Olbrachtowicach, Mirosławicach; urodzony w Dreźnie w 1792 r., piastował godność podkomorzego na pruskim dworze królewskim i starszego ziemskiego (*Landesältester*) w sejmiku stanowym księstwa wrocławskiego. Jego małżeństwo z Mathildą Johanna Amalią hrabianką vom Loss, zawarte w 1820 r., pozostało bezdzietne.²⁵ Być może świadomość nieuchronnego wygaśnięcia będkowickiej linii Zedlitzów skłoniła Karla do jej upamiętnienia w miejscu najsilniej związanym z dziejami rodziny – poprzez umieszczenie swego herbu i imienia oraz imion dzierzących Będkowice przodków na płycie umieszczonej ponad portalem renesansowym przy okazji renowacji dworu w 1844 r.²⁶ Będkowicki majątek obejmował w tym czasie m.in. 2 folwarki, młyn wodny, browar; wieś liczyła 62 domy 378 mieszkańców.²⁷

²⁰ R. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 15-23.

²¹ R. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 23; nt. Mirosławiczek: K. DEGEN 1939; K. DEGEN 1965; KZSz. IV.2., s. 64-66.

²² R. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 23; nt. Olbrachtowic: K. DEGEN 1965, s. 21-23; KZSz. IV.2., s. 74.

²³ F. A. ZIMMERMANN 1785, s. 409

²⁴ Helena Elisabeth spoczęła w Księginicach przy mężu (R. v. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 15), być może z racji posiadania praw patronackich na tamtejszy kościół i grobowca.

²⁵ R. v. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 27.

²⁶ Inskrypcja cytowana w opisie elewacji.

²⁷ J. G. KNIE 1845, s. 18.

Po śmierci Karla v. Zedlitz, która nastąpiła w Mirosławiczkach w 1846 r., jedyną spadkobierczynią stała się jego siostra Luiza Helena Augusta (ur. 1797 w Olbrachtowicach, zm. 1864 w Dreźnie) zamężna z Karlem v. Mutius na Bronowie (nm. Börnchen; k. Bolkowa), Starej Wodzie (nm. Altwasser, ob. część Wałbrzycha) itd., majorem, piastującym godność starszego ziemskiego.²⁸

Od 1846 do 1945 r. Będkowice były własnością członków rodziny von Mutius z Bronowa: w latach 70-80. XIX w. posiadaczem był major Ernst v. Mutius, po 1891 jego spadkobiercy (do 1906 majątek użytkowała pani v. Mutius z domu hr. v. Einsiedel), w okresie przed 1909 - po 1912 Carl v. Mutius, przed 1917 - po 1930 major Ernst Albert v. Mutius (od lat 20. XX w. rezydował w Olbrachcicach), przed 1937 r. Walpurgia v. Mutius z domu hr. zu Dohna-Schlobitten, na Olbrachcicach (wdowa po Carlu ?). Majątek będkowicki był dzierżawiony (w 1886 wymieniono spadkobierców Seiiferta; w 1898, 1902, 1905 Oskara Schlombs'a) lub nadzorowany przez zarządców; w 1886 liczył 271 ha, w 1937 r. – 275 ha.²⁹

W 1932 r. zmieniła się administracyjna przynależność Będkowic, które wraz z Sobótką i okolicznymi wsiami została wcielona do powiatu ziemskiego wrocławskiego.³⁰

Po 1945 r. dawny folwark w Będkowicach został przekształcony w Państwowe Gospodarstwo Rolne, a dwór przeznaczono na mieszkania. Sama wieś pozostawała w granicach powiatu wrocławskiego do 1975 r. W wyniku kolejnych reform administracyjnych dzieliła los Sobótki i jej okolic należąc w latach 1975-97 do gminy Sobótka w województwie wrocławskim, a od 1998 roku ponownie do powiatu wrocławskiego.

---

²⁸ R. v. ZEDLITZ 1938, tabl. 9, poz. 28.

²⁹ S.G.A. 1873, s. 106-107; 1886, s. 171; 1891, s. 164; 1894, s. 177; 1898, s. 136; 1902, s. 145; 1905, s. 158; 1909, s. 165; 1912, s. 171; 1917, s. 178-179; 1921, s. 190; 1926, s. 237; 1930, s. 259; 1937, s. 14.

³⁰ Zob. KZSz. IV.2, s. X.